

LUND UNIVERSITY

"Vi äro blott vanliga arbetare"

Arbetsföreningen i Malmö av 1851

Edgren, Lars

Published in:
I ständig rörelse

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Edgren, L. (2016). "Vi äro blott vanliga arbetare": Arbetsföreningen i Malmö av 1851. I M. Greiff, & R. Johansson (Red.), *I ständig rörelse: mellan arbete, kultur och didaktik. En vänbok till Lars Berggren* (s. 27-43). Mezzo Media AB.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

»Vi äro blott vanliga arbetare»

Arbetarföreningen i Malmö av 1851

Aren runt 1850 såg de första försöken att skapa ett föreningsväsende i Sverige som särskilt riktade sig till landets arbetare. Dessa försök står i samband med en allmäneuropeisk utveckling, enklast symboliserad av revolutionsåret 1848 då auktoritära regimer störtades och krav ställdes på demokratiska, nationella och sociala rättigheter i många länder. Men revolutionsåret var förberett genom framväxten av rörelser som ställde krav på politiska och sociala reformer.

Dessa politiska rörelser fick också återverkningar i Sverige. De första försöken gjordes att skapa föreningar för arbetare. Bildningscirkelarna var först ut. Stockholms bildningscirkel tillkom 1845. Initiativet spred sig över landet; i Malmö skapades en bildningscirkel 1848. Syftet var att samla arbetare och personer tillhörande de "bildade" klasserna för föreläsningsverksamhet. Rörelsen ställde inga politiska krav men hoppades att kunna höja arbetarnas bildning samtidigt som samförstånd mellan samhällsklasserna främjades.

Snart tillkom också politiska föreningar. I Stockholm fanns en hemlig avdelning av Kommunisternas förbund. Medlemmarna tog initiativ till Skandinaviska sällskapet vilket, utöver föredragsverksamhet, också diskuterade politiska frågor. Sällskapet fungerade som ett lagligt ansikte utåt för den betydligt mer politiska förbundsavdelningen. Inom denna kommunistiska krets översattes *Det kommu-*

nistiska manifestet – utgivet i februari 1848 – till svenska och publicerades innan årets slut. Det var den första översättningen av manifestet till något språk.

Kommunisterna var inte ensamma om att försöka mobilisera arbetare för en radikal politik. Tidningar som *Söndagsbladet* (1845) och *Folkets röst* (1849) vände sig till Stockholms arbetare med en stark kritik av sociala orättvisor. Den senare tidningen sade sig vid starten vara ”socialistisk”. Bland tidningsmän, intellektuella och politiskt intresserade arbetare i Stockholm togs år 1850 initiativet till bildandet av en arbetarförening. Arbetarföreningar hade sedan 1830-talet bildats på flera håll i Europa. I Norge hade en arbetarföreningsrörelse startat 1849 och snabbt blivit en massrörelse. Initiativtagarna till arbetarföreningen i Stockholm hade direkta kontakter med den norske ledaren Marcus Thrane. Liksom i Norge var avsikten att rörelsen skulle spridas över landet. I mars skickade Stockholmsföreningen ut en adress till arbetare i landsorten där de uppmanades att bilda arbetarföreningar vars syfte skulle vara att förbättra ”den arbetande klassens” ställning i samhället. Något betydande genomslag fick inte denna uppmaning, men en av de platser där en arbetarförening grundades var Malmö.¹

Syftet med denna undersökning är att studera denna Malmös första arbetarorganisation. Detta har inte tidigare gjorts. Men viktigare är att den politiska radikalism som mobiliserades i Sverige åren omkring 1850 i sig av är betydande intresse. Svenska radikala rörelser före socialdemokratins genombrott har alltför ofta avfärdats som ”liberala” och inte förstått på sina egna villkor.² Fokus i denna undersökning ligger dels på det politiska program och de tankar som föreningen i Malmö stod för, dels på samhällsställningen för de personer som attraherades av föreningen. Lars Berggren har i sin forskning om Malmös arbetarrörelse främst intresserat sig för 1800-talets slutande år, men har alltid varit angelägen att förstå den socialistiska rörelsen mot bakgrund av tidigare politiska och folkliga traditioner.³ Undersökningen är tänkt som ett bidrag till en fördjupad förståelse av det första försöket att organisera Malmös arbetare för politisk handling.

Föreningen har inte efterlämnat något arkiv och de viktigaste källorna för denna studie är därför de lokala tidningarna. Dessa var vid tiden tre: *Snällposten*, *Malmö tidning* och *Malmö nya allehanda*. *Snällposten* var den största tidningen och också den mest konservativa. I Lund startades år 1852 *Fäderneslandet*. En kort tillbakablick över föreningens historia finns i den andra arbetarföreningens tidning *Bikupan*. Utöver tidningarna har material från kommunala och statliga arkiv använts.

Malmö

Vid mitten av 1800-talet hade Malmö omkring 13 000 invånare. Större delen av befolkningen rymdes fortfarande innanför kanalen men befolkningen ökade

snabbt, på trettio år hade den nästan fördubblats. Stadens ekonomi dominerades av handel med produkter från de rika jordbruksområden som omgav staden. Det fanns ett omfattande hantverk som främst arbetade för en lokal marknad. Staden hade också två större industrier, Kockums tobaksfabrik och Kockums mekaniska verkstad.

Staden hade en stor men också heterogen befolkning av personer som huvudsakligen arbetade för andra. Bland dessa fanns tjänstefolket – drängar och pigor. Hantverkets arbetare – gesäller och lärlingar – utgjorde en betydande del av arbetarna. Men även inom denna grupp rådde stora skillnader. De allra flesta lärlingarna och många av gesällerna var unga och ogifta och inneboende hos sina mästare, men under förra delen av 1800-talet hade det i vissa yrken blivit allt vanligare med gifta gesäller. De stora byggnadshantverken, murare och timmermän, var helt dominerade av gifta arbetare.⁴ Det fanns också en del industriarbetare. Kockums mekaniska anställde ofta yrkesskickliga män medan många av arbetarna i tobaksindustrin var barn och kvinnor. Dessutom fanns det en stor befolkning av både män och kvinnor som tog tillfälliga arbeten. Det var alltså en tämligen heterogen befolkning som en rörelse som ville företräda arbetarna kunde appellera till.

Det är känt att i Stockholm var många arbetare som anslöt sig till arbetarrörelsen där hantverkare. Hantverket i Sverige hade just genomgått en legal förändring i och med att skråsystemet hade upphävts år 1847. Någon fullständig näringsfrihet handlade det inte om. I de flesta hantverksyrken krävdes det fortfarande avlagt mästarprov för att få driva en verkstad med anställda arbetare. För den som var beredd att driva en rörelse utan anställda fanns det emellertid nu möjlighet att bli självförsörjare utan att avlägga mästarprov. Självförsörjningen ökade arbetarnas möjlighet att frigöra sig från mästarnas hushåll.

Malmö arbetarförening av 1851

Malmö arbetarförening bildades i februari 1851, något som rapporterades i stadens tidningar. Åtminstone *Malmö Tidning* var inledningsvis välvillig och menade att det inte låg något ont i att arbetare tänkte över politiska frågor. *Malmö Allehanda* nämnde också föreningen och presenterade dess syfte, medan *Snällposten* bara kort informerade om föreningens existens.⁵ Föreningens bildande föregicks säkert av diskussioner och samtal under det förgående året. Arbetarföreningen i Stockholm, som grundats 1850, var känd i Malmö genom tidningarna. *Snällposten* kopplade föreningen till den radikala tidningen *Folkets Röst* som betecknades som statsfientlig och ansågs ställa de arbetande klasserna i harnesk mot de förmögna. *Folkets röst*, liksom arbetarföreningens egen tidning *Reform*, kunde senast i maj 1850 inhandlas i Malmö.⁶ Stockholmsföreningens redan nämnda adress till arbetare i landsorten blev snabbt känd i Malmö genom tidningarna.⁷ Nyheter om

verksamheten i Stockholm nådde säkert också Malmö med vandrande gesäller. Den historik som år 1868 publicerades av stadens andra arbetarförening nämner en skraddargesäll från Stockholm som varit i Malmö och uppmanat till sammanlutning.⁸ Säkert har samtal förts om möjligheten att bilda en arbetarförening under 1850 men först i början av 1851 ledde samtalen till handling.

Vem som tog initiativet till föreningen i Malmö framgår inte, men de kom ur arbetarnas egna led. I ett brev till Stockholms arbetarförening i maj 1851 skrev styrelsen att ”vi äro blott vanliga arbetare”, och att ”inga bättre lottade likar vilja bispringa oss”.⁹

Om föreningen mötte viss sympati i pressen vid sitt framträdande, så upphörde detta stöd snabbt. Söndagen den 23/3 1851 hade föreningen bjudit till sin första allmänna sammankomst. *Malmö Tidning* hade skickat en reporter för att bevaka händelsen och denna var inte nöjd. Han ironiserade över ett föredrag som hållits av gördelmakargesällen Hallberg, vilket ansågs vara virrigt och ologiskt. Föredragets ”bittra ton” beklagades:

Det är just genom ett dylikt förfarande som Arbetareföreningarna hos den ”goda ordningens” vänner göra sig förhatliga och som de motarbeta sitt eget intresse. Bättre hade varit om föredraget varit hållet i en mild och foglig anda, om det varit klart, begripligt och upplysande; ty alla konflikter menniskorne emellan hafwa sin grund i missförstånd, i okunnighet om det rätta och i uppeggandet av passionerna.¹⁰

Föreningen var funnen för radikal och i fortsättningen valde Malmös tidningar i stort sett att ignorera den. Att föreningen väckte oro i etablerade kretsar framgår också av att Bildningscirkeln i början av april 1851 tog tillfället i akt att upplysa åhörarna om vilken läsning som var ”lämplig” för medlemmarna. Orsaken till att detta var nödvändigt sades vara ”wissa rörelser, som hos oss förspörjas och wissa åsigter, som här uttalas.”¹¹ Uppenbarligen avsågs Arbetarföreningen. I fortsättningen är det i stort sett bara annonser som i Malmöpressen avslöjar föreningens fortsatta existens.

Föreningens program

Det bristfälliga materialet gör det svårt att klarlägga föreningens program. Här ska jag först analysera den adress som utgick från Stockholmsföreningen 1850.¹² Den visar på de influenser som nått Malmö. Därefter ska Malmöföreningens stadgar användas. Dessutom finns två tal hållna av enskilda personer bevarade i tidningsmaterialet. Dessa kommer jag längre fram att mer utförligt diskutera.

Enligt adressen från Stockholm 1850 var föreningens syfte ”...att åstadkomma

ett samband emellan den arbetande klassen här i landet, till vinnande af förbättring i dess närvarande samhällsställning och wilkor.” Den förbättring som arbetarna skall sträva mot sätts in i ett tydligt historiskt perspektiv. I centrum står föreställningar om sanning, frihet, kärlek och upplysning som gör ”...sitt segertåg kring werlden.” Det är fördomar som har skapat motsättningar mellan människor, genom kunskap ska konflikterna upphöra och människor leva i ”broderlig förening”. Det är denna historiska rörelse som nu också ska ha nått fram till ”samhällets djupaste schakter” genom att ”upplysningens fackla” kastar sitt sken dit.

Denna retorik som betonar samförstånd, upplysning och bildning har stora likheter med bildningscirkulärnas föreställningsvärld. Tanken med dessa var att personer i olika ställning i samhället skulle komma tillsammans och gemensamt ta del av bildning. Med bildning avsågs i första rummet en personlighetens bildning. Genom denna verksamhet skulle konstlade ständs- och klassgränser kunna övervinnas. Någon samhällelig förändring krävdes inte, bara arbetarens värde respekterades och bildningen spreds i samhället.

Men det finns också betydande skillnader mellan de två rörelsernas syften. Den kanske mest centrala är att Stockholmsföreningens adress om arbetarföreningar riktade sig till ”arbetarne”, ”den arbetande klassen” eller rent av till ”vår klass”. Denna klass sades ha en ”bekymmersam” ställning. Orsaken angavs vara ”[s]aknaden af alla politiska rättigheter”. Vägen framåt skulle gå genom ”enighet och samverkan”. Adressen innehöll alltså en uppmaning till klassorganisation för arbetarna i syfte att uppnå politiska rättigheter. Endast lagliga medel skulle användas och avsikten var att följa den ”lugna öfvertygelsen väg”. Medlemmar av andra klasser välkomnades om de ville arbeta för samma mål. Tänkbara motståndare lugnades genom att framhålla att föreningen inte hotade ”religionen, familjen och eganderätten”.

Adressen håller sig inom ramen för en radikal tolkning av den franska revolutionens ord om ”frihet, jämlikhet och broderskap”. Den svenska ”arbetande klassen” krävde nu rätt att få del av dessa ideal. Att klassen består av män markeras genom användningen av ordet ”bröder”. Detta är en familjemetafor vilken understryker den jämlika relationen mellan bröder, därmed också markerande att dessa har andra rättigheter än de icke omnämnda ”systrarna”.

Adressen var avsedd för offentligheten. Det kunde därför vara angeläget att betona föreningarnas laglydighet. Det är möjligt att än mer radikala idéer dolt sig under ytan. Flera av de i Stockholm verksamma hade erfarenhet av en dold kommunistisk verksamhet bakom en mer harmlös fasad. Att adressen innehöll en hänvisning till liknande organisering i andra länder, däribland Norge, kan inte ha varit lugnande för dominerande samhällsgrupper i Sverige. Den norska thraniterörelsen sågs med stor oro av främst norska men också svenska myndigheter.

Malmöföreningens stadgar anger att föreningens syfte ska vara att "söka åstadkomma förbättring i arbetarklassens ställning i samhället." Denna allmänna formulering preciserades genom att medlen för förbättring nämndes. De berörde tre områden: bildning, politik och ekonomi. Inom det första området var syftet att "genom kostnadsfri undervisning, diskussion, föredrag o. s. w. medverka till arbetarklassens moraliska och intellektuella utbildning". Det politiska målet var demokratiskt: "genom alla lagliga medel förskaffa samma klass delaktighet i lagstiftning i likhet med öfriga medborgare". Det ekonomiska målet var kooperativt inriktat: "genom att bilda föreningar för gemensamt arbete och gemensam spising, m. m. när så är fördelaktigt, bereda förbättring uti arbetarens ekonomiska tillstånd." Kooperationen gällde alltså inte bara konsumtion utan också produktion.¹³

Från adressen känns betoningen av bildning och kravet på demokrati igen. I Malmöstadgarna är Kooperation tydligare framhållet. Det här är ideal som stämmer väl överens med den kunskap som finns om arbetarrörelser i andra länder vid 1800-talets mitt där politiska krav på rösträtt förenades med tanken på att genom Kooperation övervinna lönarbetet. Inspirationen kom delvis från Stockholm, men gesäller i Malmö hade säkert också egna erfarenheter av hantverkarradikalism ute i Europa.

Föreningens verksamhet

Av stadgarna framgår att ambitionerna var stora, men den verksamhet som kom till stånd var blygsammare. En av de första åtgärderna var att skaffa en lokal, belägen vid Stora Nygatan nära Altonaträdgården, alltså i stadens arbetarkvarter i sydöstra delen av staden innanför kanalen. Lokalen hölls öppen varje kväll för tidningsläsning och samtal. Ett bibliotek inrättades.¹⁴ På söndagseftermiddagarna ordnades med jämna mellanrum allmänna sammankomster med föredrag och diskussioner. Programmet är okänt i detalj, men utöver bildande föredrag uppmuntrades till politisk diskussion.

Föreningen lyckades också anordna undervisning, både i skrivning och räkning respektive i ritning och mekanik.¹⁵ Detta var praktiskt användbara kunskaper för många hantverkare med ambitioner att förkovra sig. En mycket tidig åtgärd var också att bilda en sjuk- och begravningskassa och jämte den en understöds-kassa avsedd för hjälp vid olycksfall.¹⁶

I övrigt finns väldigt få tecken på vad föreningen hade för sig. Under vintern 1851 till 1852 engagerade den sig i en lokalpolitisk fråga, saluaccisens avskaffande. Denna fråga ska snart utförligare beröras. Den 29 februari 1852 hölls en årsfest. Datum sammanföll nära med den franska revolutionen 1848 även om detta inte sades explicit. Mötet bröt den nästa totala tystnaden om föreningen i Malmös

tidningar. *Malmö Tidning* gav ett positivt hållet referat av festen. Under mötet redogjorde gördelmakargesällen Hallberg för verksamheten. Hantverkarnas sångförening var inbjuden. Den goda ordningen vid mötet framhölls.¹⁷ Uppenbarligen var detta inte ett förväntat beteende för journalisterna och deras läsekrets, vilket säger en del om klassrelationer vid denna tid.

Under sommaren 1852 lämnar den i Lund utgivna radikala tidningen *Fäderneslandet* upplysningar om föreningen. Tidningen var radikalt demokratisk, men blev snabbt uppmärksammas för sina personangrepp, ofta riktade mot konservativa professorer och studenter vid Lunds universitet. Redaktören Nils Rudolf Munck af Rosenschöld lyckades få stöd i Arbetarföreningarna i Lund och Malmö. I juni 1852 tackade han för att ha blivit kallad till hedersledamot i Malmöföreningen.¹⁸

Föreningens upplösning

Malmöns första arbetarförening blev inte långlivad. Redan i september 1852 meddelades i en annons att föreningen skulle ha ett möte för att ta ett definitivt beslut om nedläggning. Därefter upphör alla spår av verksamhet.¹⁹ Vilken var då orsaken till detta hastiga slut på föreningens korta bana? Enligt historiken i den andra Arbetarföreningens tidning *Bikupan* 1868 berodde det helt enkelt på att förmanen och kassören Stoltz begav sig till Amerika med kassan: ”Och nu stod man der villrådlig; hela tillställningen började man finna misstänkt, och resultatet blef, att hvar och en ansåg det vara bäst att återgå till det gamla.”²⁰

Den mot den äldre föreningen tämligen fientliga historiken har inte helt rätt i denna berättelse. Att snickaren Olof Stoltz var ordförande i föreningen i slutet av 1851 framgår av en annons.²¹ Han var tillika kassör i föreningens sjuk- och begravningskassa. Han tillhörde den grupp hantverkare som redan 1847 utnyttjade den då nya självförsörjningsrätten.²² Men år 1852 var han i ekonomiskt trångmål. I ett försök att klara upp sin situation tog han i slutet av augusti, när han skulle sätta in 8 rdr. b:co i banken på sjukkassans vägnar, istället ut 33:16 rdr., vilket utgjorde kassans hela behållning. Uttaget räddade inte Stoltz och den 20 september var han tvungen att ansöka om konkurs. Tre företrädare för sjukkassan anmälde kassans fordran till konkursboet.²³ Stoltz gav sig visserligen av till Amerika men detta skedde först 1854. Efter konkursen fortsatte han att arbeta som snickare i Malmö.²⁴ *Bikupans* skildring av hur kassören rymmer till Amerika med hela kassan är alltså oriktig, även om den rymmer en kärna av sanning.

Det är inte heller troligt att Stoltz förskingring ensam kan vara orsak till föreningens upplösning. Hans olovliga uttag ska ha skett den 27 augusti och möte om upplösning skulle hållas den 12 september, vilket verkar vara att gå fram alltför snabbt. Beloppet var ju också obetydligt. Kanske kan förskingringen ha verkat

moraliskt upplösande på föreningens medlemmar genom att en av dessa förtroendemän så påtagligt svek sin uppgift, men det verkar inte rimligt att detta var den enda orsaken.

Kanske visar just det låga beloppet på ett annat problem: svårighet att attrahera tillräckligt många till föreningens verksamhet. Det belopp som togs ut motsvarar endast årsavgiften för 15 eller 16 personer.²⁵ Även om kassan, som skulle börja göra utbetalningar i maj 1852, kan ha haft vissa utgifter, förefaller det helt klart att den hade få medlemmar. Eftersom kassan var ett av de tydligaste exemplen på föreningens verksamhet, måste detta dåliga resultat ha varit en besvikelse. Gissningsvis har föreningens svårigheter att hitta en strategi för sitt fortsatta arbete gjort att intresset har avtagit under 1852. Stoltz försöker ringa in kan i så fall ha varit den slutligt utlösande faktorn bakom upplösningen.

Medlemskap och social rekrytering

De enda källorna till föreningens medlemstal utgörs av två tidningsnotiser. När föreningen stiftades fanns ungefär 100 medlemmar. Vid årsfesten uppges det att 118 personer varit närvarande.²⁶ Föreningen har alltså långt ifrån nått någon massanslutning. Vilka grupper bland Malmös arbetare den har appellerat till är svårt att säga eftersom mycket få personer med säkerhet kan sägas ha varit medlemmar. Hallberg och Stoltz är redan nämnda. Dessutom finns namnuppgift på tre företrädare för sjukkassan i samband med Stoltz' konkurs. Dessutom var det säkert en medlem som lämnade föreningens petition om saluaccisen till magistraten.²⁷ Detta ger oss ett sex säkert kända medlemmar. Vilka var de?²⁸

Gördelmakargesällen Carl Hallberg var född i Essunga i Västergötland 1821 och hade kommit till Malmö 1849 med Uddevalla som senaste uppehållsort. Han var i arbete hos gördelmakaren Gustaf Wallengren. Hallberg var alltså en typisk hantverksgesäll, ung, ogift och inneboende hos sin mästare. Han hade dessutom vandringserfarenhet. Han lämnade Malmö efter Arbetarföreningens upplösning i november 1852 och flyttade till Helsingborg. Där gifte han sig 1854 och blev mästare i sitt yrke 1855. Hans förbindelser med den radikala miljön runt arbetarföreningarna visas av att Fredrik Borg var fadder när han första barn döptes i slutet av 1854. Borg var en av den stockholmska arbetarföreningens grundare och flyttade 1853 till Helsingborg för att arbeta vid *Öresundsposten*.

Olof Stoltz hade en helt annan bakgrund. Han var född i Ignaberga i centrala Skåne 1801 och hade varit husarkorpral vid regementet i Malmö. Han gifte om sig i Malmö 1834. År 1846 blev han avskedad från regementet och självförsörjare som snickare året därefter. Kanske hade han lärt yrket i sin ungdom. Han var under Arbetarföreningens verksamhetstid omkring 50 år gammal och gift.

Arbetarföreningens petition överlämnades av skraddarmästaren Nils Petters-

son. Han var född i Fogdarp 1815, hade gått i lära i Lund och blivit gesäll 1831. Senast 1837 var han i Paris, dit många skräddare drogs, och arbetade där i drygt åtta år. Det förefaller som om han rest över London till Malmö där han var i arbete från hösten 1844. År 1846 ansökte han om och beviljades burskap som skräddarmästare. År 1851 var han gift och drev en verkstad med tre lärningar men tillhörde inte de mer förmögna mästarna. Paris var ett centrum för tidens radikala arbetarrörelse, och han kan ha förmedlat tankar därifrån till Malmö.

De tre företrädarna för sjukkassan var timmergesällen Jöns Rörström, smeden Gustaf Kjällström och arbetskarlen Eric Gellström. De var samtliga gifta och år 1852 var de 40, 53 respektive 41 år gamla. Kjällström var liksom Stoltz en före detta soldat som så fort möjligheten fanns tagit ut självförsörjningsrätt. Gellström hade tidigare varit timmergesäll.

Detta är naturligtvis ett bräckligt underlag, men det antyder att föreningen antagligen främst hantverkare som stod utanför det hantverkssystem som byggde på ogifta inneboende arbetare. Denna gesälltyp är bland de här nämnda företräd endast av Hallberg. Pettersson var mästare. De övriga fyra var antingen byggnadshantverkare eller självförsörjare. De hade alla det gemensamt att de var tvungna att försörja familjer på grundval av sitt arbete.

Petitionen om saluaccisen 1851

En ytterligare möjlighet att säga något om föreningens rekryteringsbas ger dess engagemang för saluaccisens avskaffande. Föreningen tog initiativ till två namninsamlingar bland stadens arbetare till stöd för detta förslag och resultatet imponerar. Den första vann 609 underskrifter och den senare hela 1043. Innan dessa listor diskuteras bör emellertid frågans karaktär utredas, inte minst eftersom denna rörelse måste ha varit ett av de mest synliga utslagen av Arbetarföreningens verksamhet i Malmö.²⁹

Saluaccis var ett system för reglering av livsmedelsförsäljning i svenska städer. Städernas livsmedelshantverkare – bagare, slaktare och bryggare – hade monopol på försäljningen av livsmedel inom staden. I gengäld var de skyldiga att alltid tillhandahålla livsmedel och att följa en pristaxa som upprättades av magistraten. För detta betalades en avgift, saluaccis. Myndigheterna hoppades därmed kunna garantera att livsmedel alltid fanns tillgängliga till låga priser. Systemet hade gamla rötter men upplöstes under det tidiga 1800-talet. Handeln släpptes fri i allt fler städer och genom en förordning 1832 utökades antalet städer ytterligare. Förordningen innebar också att i städer där invånarna så önskade skulle accisen avskaffas.³⁰

Hösten 1851 väcktes frågan om saluaccisens upphävande i Malmö. Fjorton Malmöbor anhöll då hos länsstyrelsen att livsmedelshandeln i staden skulle släppas fri. Initiativet kom från väletablerade personer i staden, främst ämbets-

män och fria yrkesutövare. Malmös borgerskap avstyrkte begäran. Under vintern bestämde sig Arbetarföreningen för att samla namnunderskrifter till stöd för kravet. Petitionen fanns i januari månad utlagd i föreningens lokal samt på värdshus och hotell.³¹ Den överlämnades till Malmös magistrat i januari och hade då 609 namnunderskrifter.³² Magistraten avstyrkte begäran men beslutet överklagades till Kungl. Maj:t. Även överklagandet stöddes av en lång lista från stadens arbetare med hela 1043 namn. Även om inget källmaterial direkt säger att denna senare insamling gjorts av Arbetarföreningen måste detta hållas för sannolikt. I december 1852 avgjordes frågan i regeringen till förmån för dem som krävt livsmedelshandelns frisläppande.³³

Aktiviteten visar att föreningen har menat allvar med talet om politisk delaktighet. I avsaknad av politiska rättigheter har ingen annan väg funnits än petitionens. Vad var det då som kunde förmå Arbetarföreningen att engagera sig i denna fråga? Frågan har berört en synnerligen viktig angelägenhet för alla arbetare med egen hushållsbildning, nämligen hur det skulle gå till att få bästa möjliga mat till bästa möjliga pris. Den vanliga förklaringen till denna typ av regleringar är att myndigheterna genom att hålla nere livsmedelspriserna sökte motverka oroligheter i städerna.³⁴ Arbetarföreningen kanske kunde förväntats stå bakom dessa regleringar som tidigare ofta haft folkligt stöd. Men i stället har föreningen satt tilltro till marknadens förmåga att klara livsmedelsförsörjningen och priserna.

I argumentationen för och mot saluaccisen var omsorgen om stadens arbetare viktig. De som ville bevara saluaccisen menade att taxorna höll nere priset. Den var särskilt viktig för "den arbetande och fattigare befolkningen".³⁵ Motståndarna betonade att en fri försäljning skulle öka tillgången på bröd och därmed ge lägre priser. Detta var särskilt viktigt för "arbetsklassen" eller de "mindre bemedlade". Erfarenheterna från de städer där saluaccisen redan upphävts sades vara goda.³⁶ Det var alltså här en fråga om vilka argument stadens arbetare tillmätte störst vikt. Att frågor om tillgång och pris på bröd var en central angelägenhet för arbetare är uppenbart.

Arbetarföreningens ställningstagande kan ha påverkats av klagomål om att Malmös bagare tillverkade dåligt och "felaktigt" bröd. Detta ska ha framkallat missnöje och också åtal.³⁷ Om arbetarna har uppfattat det så att de varit helt hänvisade till att köpa bröd av bagare som har missbrukat sin monopolställning blir det lätt att förstå att de velat upphäva dessa privilegier.

Frågan om saluaccisen är en aspekt av näringsfrihetsfrågan. Vid just denna tid kan den ha bidragit till att göra många hantverksarbetare mer benägna att acceptera argument för en friare marknad. Den mest betydelsefulla frågan i debatten om 1846 års Fabriks- och hantverksordning gällde självförsörjningsrätten. På ingen punkt var mästarna mer angelägna om en begränsning, inte minst

med argumentet att den lockade arbetare till att bli självständiga alltför tidigt. I Stockholm 1853 ledde mästarnas försök att få en ändring av dessa bestämmelser till en motmobilisering av stadens arbetarrörelse. I en petition helt byggd på föreställningen om en fri näring argumenterade de mot mästarnas försök att få inskränkningar i hantverksordningen. Att näringsregleringarna kunde uppfattas som ett förtryckande privilegium av hantverksarbetare är knappast märkligt. Om arbetare dessutom uppfattat att dessa privilegier missbrukats blir det begripligt att de använt tidens liberala argument mot dessa företrädesrättigheter.

Namnlistorna ger också en möjlighet att analysera vilka grupper bland Malmös arbetare som föreningen kunde mobilisera. Det är naturligtvis något annat än medlemskap men undertecknarna har ändå ställt sig bakom en aktion från föreningens sida och inte dragit sig för att associeras med den radikala föreningen. Vid det första tillfället, den petition som med säkerhet kan knytas till Arbetarföreningen, dominerade arbetarna utanför hantverket, den andra gången var hantverkarna flest. Arbetarna utanför hantverket har ofta titlar som arbetare och arbetskarl, och det rör sig säkert om arbetare utan yrkesutbildning. Men till gruppen hör också gjuteriarbetare, cigarrmakare och tobaksspinnare. Både skolade och oskolade arbetare har förenats runt kravet på saluaccisens upphävande. Bland hantverkarna finns inte bara arbetare utan också mästare och självförsörjare. Det upplevda avståndet mellan arbetare och självständiga behövde inte vara stort.

Hantverket i Malmö var allt annat än homogent. Här fanns yrken med små verkstäder och huvudsakligen inneboende arbetare. Andra yrken hade större enheter och många gesäller som var gifta och hade eget hushåll. Dessa yrken var överrepresenterade bland de hantverkare som skrev under petitionerna. Detta gäller i all synnerhet murare och timmermän där familjebildning på grundval av lönarbete sedan länge dominerade. Men även yrken som skräddare, snickare, handskmakare och boktryckare har stor representation, alla yrken med hög andel gifta gesäller. Bilden av föreningens underlag stämmer väl med det jag just redovisat om de sex kända medlemmarna, även om arbetare utanför hantverket är vanligare bland undertecknarna. Många tycks ha bildat egna hushåll vilket kan förklara att saluaccisen var en fråga som föreningen engagerade sig i.

Tal vid föreningens årsfest och en arbetares samhällslära

Det finns i tidningarna bevarat två tal som hållits vid föreningsmöten och som ger möjlighet att något utförligare analysera ideologiska strömningar som förekom inom föreningen. Det ena talet hölls vid föreningens årsfest 1852, det andra publicerades under sommaren 1852 i *Fäderneslandet* i Lund.³⁸ Vem som höll talet vid årsfesten är obekant. Det sägs att det var en medlem även om detta förnekas i en senare publicerad insändare.³⁹ Den långa artikelserien i *Fäderneslandet* är skriven

av gördelmakargesällen Hallberg som det redan framgått var aktiv i föreningen. Det sägs vara ett föredrag hållet i Arbetarföreningen året tidigare, även om textens längd gör det osannolikt att allt skulle ha lästs upp då. Kanske avses det tal han ska ha hållit vid föreningens första möte.

Jag börjar med Hallbergs text. Den utgår från en genomtänkt samhälls- och historiesyn. Samhällets olycka skapas av andra människors inflytande över medmänniskor. Detta inflytande verkar genom lagstiftningen, både i det dagliga livet och i den "offentliga meningen". Från inflytande på lagstiftningen har arbetarna uteslutits eftersom de sägs sakna förmågan att utöva detta. Men enligt Hallberg är det en plikt för människan att verka det goda och utan del i lagstiftningen är detta inte möjligt.

Vetandet om samhället kan vinnas i historien och Hallberg övergår till en lång historisk exposé. Han antar att människan har en naturlig strävan att leva i jämlikhet, broderskap och enighet. Detta överensstämmer med den ursprungliga kristna förkunnelsen, vilken sägs vara "ultra demokratisk eller kommunistisk", och bäst sammanfattas i kärleksbudet "älska din nästa såsom dig själv", vilket Hallberg säger är mänsklighetens mål. Men detta mål har inte förverkligats i historien. Det som fått människan att avvika från det rätta är *egennyttan*, att människan sökt visa sig bättre än andra och börjat förtrycka dem. Helt kan inte "förtryckssystemet" segra eftersom det genom den ständigt ökade olycka det medför till sist upphäver sig själv.

Den historiska period som föregått den nuvarande talar Hallberg om som enväldet då monarkerna härskade över människorna och föreskrev dem vad de skulle tänka och göra. Kungarnas makt kunde endast upprätthållas om de söndrade sina undersåtar. De senare kom att handla enbart utifrån egennytta, inte efter gemensamma intressen, och kom därigenom att förtrycka varandra. Detta av Hallberg benämnda *plutokratiska* system har vid 1800-talets mitt nått sin gräns och håller på att störtas. Hallberg talar om de nyss skedda revolutionerna som ett tecken på detta men finner att våldet inte har kunnat skapa något nytt.

I dagsläget kan endast representationsrätt övervinna olyckorna och förverkliga kärleksbudet. Hallberg framför här tanken att arbetarna kan ha en privilegierad uppgift eftersom deras egennytta sammanfaller med allmänt väl. Förtryckta i samhället, har de ett eget intresse av "jemnlikhet, broderskap och enighet."

Det är genom att arbetarna vinner delaktighet i den politiska makten som samhället kan omvandlas. Vägen till målet är fredlig. Arbetarna skal ingå föreningar för tankeutbyte, där de gemensamt ska finna fram till det rätta. Dessa föreningar ska efterhand sammanslutas till ett stort helt. När detta förverkligats kan kraven på representationsrätt inte längre motstås. Hallberg delar många av sina samtidas tro på det öppna samtalet som vägen till insikt. Arbetarföreningens upp-

gift är bland annat att skapa en offentlighet för arbetare där de gemensamt kan nå insikter utan att störas av borgerliga konventioner. Han säger att vi (arbetarna) ska "skaffa oss ett rum der vi kunna samlas och för hvarandra förtälja hvad vi mena och hvad vi förnummit". Alla inskränkning av yttrande- och tryckfrihet betecknar han därför som brott mot "skapelsens herre"

Men den offentlighet han vill skapa är tydligt en *manlig* offentlighet. När han jämför Arbetarföreningen med Bildningscirkeln framhåller han att "...i Arbetareföreningen icke äro fruntimmer såsom vi veta förhållandet är i bildningscirkeln, hvilka icke ega något intresse för politiska sakers behandling...". Visserligen ser Hallberg detta som resultatet av att kvinnor förtryckts, men likväl är det tydligt att politik i dagsläget för honom är liktydigt med en manlig verksamhet.

Enligt Hallberg är "absolut jemlikhet och gemensamhet [...] samhällets rätta form". När det gäller förverkligandet av målet om "gemensamhet i bedrifvandet af arbete och i materiel egendom" så kommer den att uppstå när människor spontant önskar det. Hallbergs tänker sig en avlägsen framtid då människor ska verka i gemenskap utan både stat och lag. De ska spontant vilja det de måste. Tanken är att när väl det rätta genomsyrar lagstiftningen kommer egennyttna som drivkraft att upphöra i samhället. Det plutokratiska systemets undergång innebär inte bara en politisk förändring utan också en ekonomisk.

En del av Hallbergs formuleringar kan föra tanken till tidens kommunistiska idéer; han talar om den äldsta kristendomen som "kommunistisk" och att "gemensamhet" är samhällets mål. Likheter finns med hantverkarkommunisten Wilhelm Weitlings idéer. Men tydligare är anknytningen till en republikansk idétradition, vilken märks i hans betoning av aktivt politiskt deltagande som en förutsättning för fullvärdigt mänskligt liv. Han placerar också själv in sig i denna tradition och drömmer om ett "... republikanskt tidevarf..." då "... det allmännas väl gäller mer än någon enskilts."

Det tal som lästes upp vid årsmötet 1852 har en ännu starkare betoning än Hallbergs på arbetarklassens självständiga agerande. Klasspråket genomsyrar hela den korta texten. Här talas om "vår klass", "den arbetande klassen", "arbetareklassen" och "den svenska arbetareklassen". Annars är likheterna med Hallbergs text tydliga. Kraven på medborgerliga rättigheter och inflytande på lagstiftningen står även här i centrum och lösningen anses vara förening, association. Men adressen innehåller formuleringar som ställer ekonomiskt förtryck än mer i centrum: "Arbetareklassens medborgerliga berättigande kan endast följa e f t e r densammas ekonomiska oberoende."

Slutsatser

Malmö Arbetarförening är förvisso en kort episod i den svenska arbetarklassens

historia. Den förmådde aldrig formulera ett program och en praktisk aktivitet som kunde försäkra den ett längre liv. Likväl menar jag att den är en intressant episod. Den visar vilken typ av radikala budskap som kunde vinna resonans i Malmös – och Sveriges – arbetarklass vid denna tid. Uppenbart är allt tal om en ”liberal” arbetarrörelse otillräckligt för att förstå föreningen. Visst fanns beröringspunkter. I petitionen mot saluaccisen tog föreningen ställning för en fri marknad, i synen på bildning som en förutsättning för samförstånd fanns tydliga beröringspunkter med bildningscirkulärna. Men Malmöföreningen gick mycket längre än så. Den ställde demokratiska krav på allmän rösträtt för män. Den uppmuntrade till politisk diskussion och verksamhet också bland dem som inte var politiskt berättigade. Framförallt uppmanade den till organisering på klassbas. Det var verkligen en förening för arbetare. Arbetarklassen måste sammansluta sig för att kräva sin rätt till politisk delaktighet.

Vem som inneslöt i denna arbetarklass var inte tydligt men undersökningen visar att det var en bred arbetarklass som attraherades. Som så ofta i tidigare arbetarrörelser i Europa var hantverkare en viktig grupp men långt fler av Malmös arbetare ställde sig bakom föreningen. Bland hantverkarna förefaller föreningen också ha haft en tydlig attraktionskraft för dem som bildat eget hushåll som gesäller eller självförsörjare. Även hantverksmästare kunde tillhöra kretsen som slöt upp bakom föreningen.

Även om kraven på politisk delaktighet var centrala fanns också ett ekonomiskt program. Kooperation var en viktig del av tankevärlden vilket i sig inte behövde vara ett särdeles radikalt krav. Men när Hallberg talade om att störta ett plutokratiskt system, eller när han hävdade att gemensamhet var den rätta samhällsformen, och när talaren vid föreningens årsmöte 1852 sade att ”ekonomiskt oberoende” måste komma före klassens ”medborgerliga berättigande”, då är det ett språk som påminner om de socialistiska tankar som utarbetades vid seklets mitt men inte fick genomslag i Sverige förrän långt senare.

NOTER

- 1 Det finns en relativt omfattande litteratur om tidiga försök att organisera svenska arbetare: Nyström-Hamilton 1910; Landelius 1936; Pählman & Sjölin 1944; Anderson 1975; Gamby 1978; Jansson 1985; Ragnerstam 1986; Abrahamsson 1990. Malmö arbetarför-
ening finns omnämnd i denna litteratur men har aldrig studerats i detalj.
- 2 Jfr. Edgren & Olofsson 2009
- 3 Berggren 1987; 1991; 1999; 2001
- 4 Edgren 1987
- 5 *MT* 22/2 -51; *MA* 15/2 -51; *SnP* 8/3 -51

- 6 *MT* 2/3, 9/3, 4/5 1850; *SnP* 10/1, 4/3, 7/3, 11/3 1850
- 7 *MA* 6/4 1850; *MT* 6/4 1850
- 8 *Bikupan* 18/12 -68. Historiken innehåller en del felaktigheter men denna uppgift bär åtminstone trovärdighetens prägel.
- 9 Brev till Arbetarföreningen i Stockholm 11/5 -1851 (Fredrik Borgs samling, LUB).
- 10 *MT* 29/3 -51.
- 11 *MT* 5/4 -51
- 12 *MA* 6/4 1851
- 13 *Stadgar för Arbetare-Föreningen i Malmö* (Småtrycket, LUB)
- 14 *Bikupan* 18/12 1868; *MT* 6/3 -52; *MA* och *MT* 19/4 1851
- 15 Se *tex* annons i *MT* 11/10 -51
- 16 *MT* 6/3 -52; Sjuk- och begravningskassans stadgar som annons i *MA* 25/6 -51. För den tidiga verksamheten, se brevet till Stockholms AF 11/5 1851 (Fredrik Borgs samling, LUB).
- 17 *MT* 6/3 1852
- 18 *Fädernesl.* 19/6 1852. Jfr. Edgren 2009
- 19 *MA* och *MT* 11/9 1852. Pählman & Sjölin, s 114, uppger felaktigt att föreningen ännu var verksam 1855.
- 20 *Bikupan* 18/12 1868
- 21 *MA* 31/12 1851; *MT* 3/1 1852
- 22 Liggare över yrkes- och näringsidkare 1847–, Magistratens i Malmö arkiv (MSA)
- 23 Konkursakter (4/10 1852), Rådhusrättens i Malmö arkiv (MSA)
- 24 Annon i *MHT* 3/2 1854 där Stoltz meddelar att han fortsätter sin verksamhet.
- 25 Enligt kassans stadgar var anmälningsavgiften 16 sk. b:co och månadsavgiften 8 sk. b:co. En person skulle under ett år då betala 2 rdr. 16 sk. b:co.
- 26 *MT* 22/2 1851 och 6/3 1852; *MA* 22/3 1851
- 27 Magistratens protokoll 17/1 1852 (MSA).
- 28 De följande personuppgifterna bygger på sedvanliga personhistoriska källor, främst kyrkobokföring, och dokumenteras inte i detalj.
- 29 Denna undersökning bygger, förutom på de i konseljakterna liggande namnlistorna, också på tvärsnittsundersökningar av Malmö hantverk 1845 och 1860. Fullständig redovisning görs inte här.
- 30 *SFS* 22/12 1832
- 31 Ett möte i frågan bör ha hållits den 7/12 1851. *MT* 6/12 1851 (annons om möte i en "...högst wigtig och maktpåliggande samt länge omordad sak..."); *SnP* 15/1 1852; *MA* 17/1 1852.
- 32 Min beräkning. Enligt magistraten hade petitionen 615 underskrifter.
- 33 Statsrådsprotokoll 7/12 1852 (AIa:35), Civildepartementet 1840-1920 Huvudarkivet (RA). Ärendet följes enklast genom Konseljakter 7/12 1852 i samma arkiv. Petitionslistorna och de skrivelser som använts här finns i dessa akter.
- 34 Edgren 2014 och där anförd litteratur.
- 35 Citatet ur handels societetens brev till Kungl. Maj:t 25/9 1852.

- 36 Begreppen användes av rådman Quiding i mag. prot. 14/2 1852 respektive av de ursprungliga förslagsställarna i brev till länsstyrelsen den 25/3 1852.
- 37 Detta framförs av de ursprungliga petitionärerna i brev till länsstyrelsen den 30/8 1852 och av länsstyrelsen i brev till Kungl. Maj:t den 13/11 1852.
- 38 MA 13/3 1852; *Fädernesl.* 28/6, 1/7, 17/7, 22/7, 2/8, 9/8 1852
- 39 MA 17/3 1852

REFERENSER

Otryckt material

Lunds universitetsbibliotek. Handskriftssamlingen

- Fredrik Borgs samling

Malmö stadsarkiv

Magistratens i Malmö arkiv

- Protokoll (A1A)
- Liggare över yrkes- och näringsidkare 1847– (DIIIId:1)

Rådhusrättens i Malmö arkiv

- Konkursakter (F5A)

Riksarkivet

Civildepartementet 1840–1920 Huvudarkivet

- Statsrådsprotokoll 1852 (AIa:35)
- Konseljakter 7/12 1852

Tryckt material

Tidningar

- *Bikupan*
- *Fäderneslandet (Fädernesl.)*
- *Malmö allehanda (MA)*
- *Malmö handelstidning (MHT)*
- *Malmö tidning (MT)*
- *Snällposten (Snp)*

Övrigt tryckt material

- Abrahamsson, Åke, *Ljus och frihet till näringsfång: om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi: exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm 1990
- Anderson, Barbro, ”Stockholms arbetarförening av 1850. Bakgrund, tillkomst och tidigaste utveckling”, *Studier och handlingar rörande Stockholms historia*, IV, (F Lindberg, red.), I Stockholm 1975, s 7–154
- Berggren, Lars, ”En stångridning i Malmö på 1800-talet”, *Elbogen* 17 (1987), s. 79–93

- Berggren, Lars, *Ångvisslans och brickornas värld: om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840-1905*, Malmö 1991
- Berggren, Lars, *Vi ha ännu ett medel oförsökt: arbete, kultur och facklig organisering vid Statens järnvägars reparationsverkstad i Malmö 1880-1906*, Ystad 1999
- Berggren, Lars, "Ljusinbrinningen – en utslocknad tradition", *Från Lunds och Satserups horisonter: att med kyrkan och skolan i centrum orientera sig i pedagogik och historia: en vänbok till Sven Ekwall på hans 90-årsdag*, (L Berggren & M Greiff, red.). Ystad 2001, s. 126–133
- Edgren, Lars, *Lärling – gesäll – mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*, Lund 1987
- Edgren, Lars, "The uses of scandal. Nils Rudolf Munck af Rosenschöld, and the radical democratic tradition in Sweden" *Political outsiders in Swedish history, 1848–1932*, (L Edgren & M Olofsson, red.), Newcastle 2009, s 9–38
- Edgren, Lars, "Hungerprotesterna i Malmö 1799", *Arbetshistoria* nr 149–150 (2014)
- Edgren, Lars & Magnus Olofsson (red.), *Political outsiders in Swedish history, 1848–1932*, Newcastle 2009
- Gamby, Erik, *Per Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse*, Stockholm 1978
- Jansson, Torkel, *Adertonhundratalets associationer: forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Uppsala 1985
- Landelius, Carl, *1840–1850-talets bildningscirklar och arbetareföreningar i Sverige*, Stockholm 1936
- Nyström-Hamilton, Louise, *Fredrik Borg: idealisten och föregångsmannen: biografisk studie*, Stockholm 1910
- Pahlman, Axel & Walter Sjölin, *Arbetsföreningarna i Sverige 1850–1900: en undersökning av den liberala arbetarrörelsens historia och Kooperationens första skede*, Stockholm 1944
- Ragnerstam, Bunny, *Arbetare i rörelse: historisk krönika*, bd. 1, Stockholm 1986
- *Stadgar för Arbetare-Föreningen i Malmö* (Småtrycket, LUB)
- *Svensk författningssamling (SFS) 1832*